

УДК 1:165.2:008

Микола Зайцев
ЄВРОПА ЯК ІДЕЯ
(ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТКОВЕ СТАНОВЛЕННЯ)

История человечества, есть история идей.
Луиджи Пиранделло
(итальянский писатель и драматург)

У статті ідея Європи розглядається як процесуальне осягнення потреби інтегративної єдності європейських народів, показано, що її історичне становлення пройшло такі етапи: **передумов**, коли Європи як ідеї в її сутнісній визначеності ще не існує, але є те, що можна назвати матеріалом, з якого може вона постати; у своїй безпосередності цей етап поданий в оболонці та структурах міфу, **початкового** виникнення та етап **формування власне ідеї** Європи. Розглядається кожен з означених етапів та виявляється їх роль у процесі становлення ідеї Європи як такої.

Ключові слова: Європа, ідея Європи, історичне становлення ідеї Європи.

M. Zaycev
THE EUROPE AS IDEA: ITS BACKGROUND AND ORIGINAL INSTALLATION

This paper presents the idea of Europe as a procedure of understanding the integrative unity of European nations. It shows its historical development that has passed the following steps: pre-conditions, when the idea of Europe doesn't exist yet, but there is what might be called the material for future appearing; in its immediacy this phase exists in structures of myth, the initial emergence of the idea of Europe and the phase of developing the idea of Europe as well.

*The first step towards European unity was the system of ancient culture (Hellas and Rome). Due to this was formed Mediterranean geo-cultural space and sematical field, where preconditions of the European idea were grown. The becoming prerequisites of the idea of Europe were in the era of so-called **axial age**. The crucial factors were generated during this period, that will be important for the future of Europe both in a spatial perspective and in a terms of essential characteristics. First of all it is the basic forms and methods of spiritual development of the world as an overcoming of his **otherness**; basic principles of European human being: laying her world order, rationality as a way of justifying this procedure, activity (fighting) as a way to its practical implementation; the basic forms of government structure and the consequences of their degeneration into tyranny, oligarchy and ochlocracy; Roman law as a main foundation of European civilization; main types and genres of art and so on.*

The importance of unity had happened in the human consciousness and also the understanding the fact that this unity can be based on the ground of human community and historical connection of people's fates. It was formed the opposition Europe/East, that will become a kind of archetype and reality of existence.

It is noted that the initial emergence of the idea of Europe took place on the basis of ideas of Christianity. As a result, the Europe conceived as a Christian world that confronts the world of Islam. It is concluded that the internal European interactions always have been characterized, which are deployed from military-political to cultural forms. Thus, the European socio-cultural models were accumulated through these forms.

Keywords: Europe, the idea of Europe, the historical development of the idea of Europe.

Н. Зайцев
ЄВРОПА КАК ИДЕЯ (ПРЕДПОСЫЛКИ И НАЧАЛА СТАНОВЛЕНИЯ)

В статье идея Европы рассматривается как процессуальное постижение потребности интегративного единства европейских народов, показано, что её историческое становление прошло следующие этапы: **предпосылок**, когда Европы как идеи в её сущностной определённости ещё нет, но есть то, что можно назвать материалом, из которого она может возникнуть; этап начального возникновения и этап формирования собственно идеи Европы. Рассматривается каждый из отмеченных этапов и выясняется их роль в процессе становления идеи Европы как таковой.

Ключевые слова: Европа, идея Европы, историческое становление идеи Европы.

Зміни, що відбулися на теренах Європи за останні декілька десятиліть, з усією очевидністю порушили питання про смислову визначеність Європи як соціокультурної реальності та її сутнісні характеристики. У цей час вона не є чимось завершеним, а швидше нагадує подорожнього, який на певному етапі свого руху відчув, що з ним відбувається щось не «те», що він відмінний від того себе, який починав свою подорож, і що її мета втратила свою чіткість і вже не має тої визначеності, що у свій час спонукала розпочати її. Склалася ситуація запитальності, у якій «подорож» (соціокультурний поступ) як засіб

досягнення певної мети постала в калейдоскопі запитань – пошук відповідей, на які, можливо (є надія), зроблять її осмислено визначеною. Відтак, до власне «подорожі» як необхідної умови її подальшого розгортання додалися ще й питання стосовно самої «подорожі».

У пройденому подорожній намагається осягнути сутність того, що пройдено, тож і звертається до витоків, звідки розпочалася його подорож. Початок – це не просто точка, від якої розпочався рух подорожнього, це сама подорож в її синкретичній нерозгорненості. Розгорнути її, а отже, й надати визначеності – здійснити подорож, це і є завдання, яке вирішує подорожній. Це не просто рух якимось шляхом, це розгортання того, що було вже у витках. А отже, постаємо перед завданням виявляти те, що було у своїй згорнутій у витках призначеності, тобто зробити його відкритим. Водночас, оскільки розгортання – це завжди розгортання начала, то в смисловому плані розгортання – це й постійне повертання. Отже, подорож – це водночас і розгортання начала, і повернення до начала.

У дійсності така діалектика не завжди реалізується гладенько. Особливо це стає помітним у так звані переломні, або в іншому вимірі в кризові епохи, коли завершення і начало відчутно постають у своїй взаємозалежності. У цих ситуаціях повернення до витку постає як рефлексія наявного результату та того руху, наслідком якого він постав. І якщо шлях – це розгортання начала, то завершення – це його здійснення. Останнє постає як межа розгортання, у якій і відбувається повернення до начала. Тобто в здійсненні реалізується повнота розгортання. У межі розгортання відбувається самовияв шляху через самоусвідомлення подорожнього, який саме в поворотні моменти безпосередньо постає перед питанням про свою власну сутність. Що я є? Це питання набуває смисложиттєвого значення. Соціум повинен здійснювати саморефлексію у невпинному історичному поступі. Ситуація, в якій у наш час знаходиться Європа, вимагає саме такої рефлексії.

Потреба самоосмислення – це те, що, так би мовити, актуалізує аналітику Європи зсередини, проте є ще чинник, який робить це зовні – розбудова європейського спільносвіту. Для України він постає як регулятив входження в загальноєвропейські структури. Входження в Європу для значної частини українського соціуму являє собою, якщо помислити образно, прагнення сісти в потяг, який уже рухається. Тож питання, здається, в тому, щоб відчинилися двері та ми доклали зусиль застрибнути на підніжку – далі усе піде саме собою. Іншими словами, Європа – це вже певна реальність, куди нам слід лише увійти. Насправді ж все набагато складніше. Ми навіть не усвідомлюємо, що потяг ще в стані конструювання, а ті структури, які ми вважаємо «локомотивом і вагонами», це лише знаряддя побудови чогось, що існує лише на рівні ідеї. Остання ж – лише регулятив. Таке собі гаудівське «Sagrada Família». Як усі, хто причетний до його спорудження, переконані (у будь-кому разі були), що А. Гауді, хай навіть лише у своїй уяві, мав остаточний проект собору, так і ті, що прагнуть до Європи, теж переконані, що його політико-економічні лідери теж мають проект об'єднаної Європи. При цьому мало хто помічає той факт, що Європа – це соціокультурний проект, завершеного варіанту якого немає. У своїй дійсності сучасна Європа це процес долавання тих проблем, які протягом історії то згасали, то спалахували з новою силою. Йде процес становлення нового способу європейського буття, який повинен полишити означені проблеми в минулому. Тобто в його основі не повинно бути (вони повинні бути подолані) тих чинників, які в попередньому породжували соціально-політичні колізії і вершинами яких, мабуть, є підстави вважати дві світові війни. Наріжним каменем цих колізій була акцентованість національних інтересів та майже повна відсутність загальноєвропейскості у сфері економіки та політики.

І все ж, європейський спільносвіт, як і європейський спосіб буття несуть лише теоретичний конструкт чи продукт чийхось бажань, це реалії європейської історії. Європейський спосіб буття, як і європейський спільносвіт, існує у двох вимірах. Перший, на рівні ідеї у свідомості інтелектуалів, релігійних діячів та політиків. Другий – на рівні стихійно сформованих його елементів, що з нездоланною силою проявляється в різних сферах життєдіяльності європейських країн і які формують підвалини європейського світу.

Наявність цих двох чинників і навіть, хай і стихійне, їх збіг засвідчує те, що Європа, як певна соціокультурна єдність, або іншими словами як спільносвіт народів Європи, має тенденцію до реальності. У цьому плані Європа постає для народів, що входять до загальноєвропейських структур не зовнішньою обставиною, а чинником внутрішньої саморозбудови в горизонті європейскості.

Зважаючи на євроспрямованість України, усе це робить Європу не просто цікавим чи важливим, а смисложиттєвим предметом дослідження. Об'єктом цієї статті ми беремо Європу як субектуменальну єдність. Предметом розгляду буде становлення ідеї Європи в її передумовах та історичних формах початкового.

Отже, метою статті є розгляд передумов та становлення історичних начал та ідеї Європи.

а) ідея Європи як проблема

Мабуть не буде помилкою, якщо, не занурюючись в історичні перипетії становлення та інтерпретації поняття «ідея», зазначимо, що найбільш ґрунтовне осмислення цього поняття було здійснене Г. Гегелем. Це було зумовлене тим, що в рамках його філософії «Усе дійсне є певна ідея», а точніше

– форма її інобуття. У цій думці Гегеля для нас важливим є те, що у початках дійсності, як результату певних діянь, лежить відповідна ідея. Отже, ідея у своїй дійсності «показує як реальність визначена поняттям» (Гегель); тобто ідея не лише форма осягнення думкою явищ об'єктивної реальності, але й спосіб покладання цілей та проєктів бажаного майбутнього, яке у своїй реальності початково й постає як ідея.

Ідея (*давньогрец. ἰδέα – видність, вид, форма, прообраз*) – буквально мислений прообраз певного предмета. Особливістю ідеї є те, що в ній кумулятивно схоплені основні, сутнісні риси предмета. За своєю функціональною структурою вона поєднує в собі як об'єктивне знання про наявну дійсність, так і суб'єктивну мету, спрямовану на її перетворення. З цього погляду ідея несе в собі значний регулятивний потенціал.

Усе це повною мірою стосується ідеї Європи. Як культурне, політичне, економічне, тощо явище «Європа» має довгу історію, витoki якої можна знаходити у смисловій логіці міфа про викрадення Європи – дочки фінікійського царя Агенора. Проте ідея Європи набагато молодша і є продуктом соціокультурних процесів, що розгорнулись на теренах Європейського континенту в ранньому середньовіччі. Такої точки зору дотримувались представники школи «Аналів». У будь-якому разі саме вони в переддень Другої світової війни запропонували концепцію ідеї європейської єдності, вказавши на раннє Середньовіччя як на її історичні витoki. Такий погляд є досить поширеним. Аргумент, який у таких випадках наводять, це те, що саме в цей час висловлюються думки та стають помітними зусилля до європейської єдності. Привертає увагу дослідників той факт, що все це явлене у формі християнської єдності, адже християнство, як домінуюча світоглядна настанова, визначало не лише форми, але й зміст тогочасних соціокультурних процесів.

Європа як ідея. Така постановка питання може видатися дивною. Навіщо говорити про ідею чогось, що вже існує в певних предметних даностях, відштовхуючись від яких і можна говорити про «феномен Європи». То ж чи варто починати розгляд чогось з розмислів про його проєкт, випродукований в процесі історичного поступу, і який лише в якихось загальних рисах, а саме як мета, знайшов свою реалізацію в культурних, соціальних, економічних та політичних реаліях.

Звичайно ж варто. І варто хоча б з тої причини, що саме наше сприйняття європейських реалій, незалежно від того, у яких політичних, соціальних, економічних, тощо вимірах ми виявлятимемо до них інтерес, починається з певного ідеального конструкту, яким і є «ідея Європи». Реальність Європи для пересічної людини, яка хоча б якоюсь мірою є відстороненою від її конкретно буденних реалій, починається з ідеї. Яким чином і на якому ґрунті ця ідея визріла в структурах певної свідомості, питання інше?

Поняття «Європи» як соціокультурної цілісності пройшло довгий історичний шлях формування і як все в соціокультурній сфері не було передзаданістю. Ідучи за логікою людської діяльності, а Європа, без сумніву, діяння рук людських, перш ніж реалізуватися в певних артефактах Європа постала в головах людей. Постала як ідея.

Як зазначав К. Маркс «Павук робить операції, що нагадують операції ткача, і бджола будовою своїх воскових комірок осоромлює деяких людей-архітекторів. Але й найгірший архітектор від найкращої бджоли з самого початку відрізняється тим, що, перш ніж будувати комірку з воску, він уже збудував її у своїй голові. У кінці процесу праці виходить результат, який уже на початку цього процесу був в уяві людини, тобто ідеально. Людина не тільки змінює форму того, що дане природою; в тому, що дане природою, вона здійснює разом з тим і свою свідому мету, яка як закон визначає спосіб і характер її дій і якій вона повинна підкоряти свою волю» [5, с. 176].

Як і будь-яка історія, історія ідеї Європи буде інтерпретацією, яка здійснюватиметься з позиції уже означено реалізованого її стану. Ми не маємо підстав стверджувати, що вона отримала свою завершену визначеність, проте, хай на інтуїтивному рівні, але ми вже маємо уяву про Європу як таку. І не суть якою мірою це відповідає дійсності. Головне те, що ця уява слугує підґрунтям, з якого ми і вибудуємо наше бачення історичного становлення ідеї Європи.

Отже, проблема ідеї Європи не є чимось новим на теренах (скористаємося неокантіанським терміном) «наук про культуру». Якщо подивитись в цілому, то ця проблема переважно розроблялась і розробляється європейськими дослідниками, що стосується вітчизняних, то тут домінують роботи, присвячені економічним, політичним, соціальним тощо проблемам євроінтеграції.

Історично однією з перших спроб розгляду цієї проблеми стали лекції італійського історика Федеріко Кабоді, прочитані ним в період з 1943–1944 та 1947–1948 років і які були видані в 1961 році. Певною віхою в її осмисленні стала робота англійського дослідника Деніса Хей «Європа, Виникнення ідеї» (Hay, Denis, *The Emergence of an Idea: Europe*, Edinburgh University Press, 1957 (1 ed), 1968 (2 ed)). Вагомий внесок в осягнення сутності європейської ідеї здійснив швейцарський філософ і культуролог Дені де Ружемон, який присвятив цьому низку фундаментальних робіт, серед яких помітно вирізняється «Відкритий лист до європейців». Заслуговує на увагу робота А. О. Чубар'яна. «Європейская идея в истории. Проблемы войны и мира». І хоча з часу її виходу у світ минуло чимало часу, евристичний потенціал деяких її ідей зберігає свою значущість.

Це лише деякі автори, в роботах яких порушувалася проблема ідеї Європи та робилися спроби її осягнення. Перелік цей можна продовжувати, проте характерною його ознакою залишиться те, що витoki ідеї Європи автори пов'язуватимуть з добою Середньовіччя. Що стосується античного доробку (Стародавня Греція, Рим), то за ним визнається статус спадщини, проте безпосередньої історичної тяглості в плані становлення ідеї Європи майже не простежувалося. Якоюсь мірою це можна пояснити вагомністю точки зору засновників школи «Аналів» Марка Блока та Люсьєна Февра, які пов'язували зародження Європи з добою середньовіччя в цілому і поширенням ідей християнства зокрема. Таке бачення початків Європи як соціокультурного та політико-економічного феномена можна вважати на сьогодні загальноприйнятим.

Стосовно соціально-політичних процесів така настанова можливо й відповідає дійсності, проте без відповідних ідей вони не більше ніж фата-моргана. Будь-які соціально-політичні процеси в кінцевому підсумку є певною мірою реалізацією ідей. Європа як соціокультурний та політико-економічний феномен не є винятком. З'ясування питань становлення ідеї Європи та її сутності відкриє можливості більш реальної та смислово глибше усвідомлювати процеси, що відбуваються в знаковому для людства субеоманальному вузлі, яким є Європа.

Те, що історія ідей є важливою складовою історичної науки, свідчить факт виникнення в 30-х роках ХХ ст. науки про історичний процес створення, збереження і зміни людських ідей. З легкої руки Артура Лавджоя, нова дисципліна досить швидко знайшла місце в просторі науки. У своїй праці «Великий ланцюг буття: Історія ідей» (1936 р.) він запропонував метод дослідження одиничних ідей, які вступають в нові поєднання одна з одною, внаслідок чого виникають нові форми їх вираження, а самі вони залишаючись відносно незмінними.

Цікаву думку стосовно ідеї Європи висловив відомий дослідник Європи Дені де Ружмон: «...те, що називають європейською ідеєю, – писав він, – це насправді програма, творча акція. І ця акція ще потребує справжньої підтримки» [2, с. 154].

Сказане швейцарським культурологом є найбільш тверезою та реалістичною характеристикою поняття «європейська ідея». Крім того, це найреалістичніша характеристика соціокультурних ідей взагалі, які у своїй дійсності є програми-регулятиви. Як такі, вони не суть парадигми, а лише регулятиви.

Як дослідницька проблема, ідея Європи має два основних аспекти: політологічний та філософсько-культурологічний. Перший передбачає аналітику політичних механізмів, які сприяли становленню Європи та підтримують функціонування її як політичної цілісності. Завдання другого – дати узагальнений конструкт Європи, як він формувалася на певних історичних етапах, виявити його універсальні складові та їх залежність від певних зовнішніх обставин. Особливого значення тут набуває аналіз становлення європейського способу буття людини у світі, що може бути охоплений поняттям європейськість.

Звичайно, що можна окреслити ще й економічний вимір ідеї Європа, зважаючи хоча б на те, що з практичної реалізації цієї ідеї (об'єднання сталі та вугілля) розпочалася сучасна Європа. Проте, як на наш погляд, не нівелюючи значущість цього виміру ідеї, Європа, політичний та культурний виміри є тими чинниками, без яких економічна європейська єдність залишилась би ще одним об'єднаним проектом, яких було немало в європейській історії.

Не вдаючись у зміст та значущість аналізу питань політичного та економічного аспектів ідеї Європи, підкреслимо, що нас цікавитиме її філософсько-культурологічний аспект.

У цьому плані становлення ідеї Європи, у загальних рисах, пройшло такі етапи:

- **етап передумов**, коли Європи як ідеї в її сутнісній визначеності ще не існує, але є те, що можна назвати матеріалом, з якого може вона постати; у своїй безпосередності цей етап представлений в об'єкті та структурах міфу;
- **етап початкового виникнення ідеї Європи**;
- **етап формування власне ідеї Європи**;

б) ідея Європи на етапі передумов, або у своїх витоків

Становлення ідеї Європи було необхідною умовою і водночас складовою становлення Європи як соціокультурної цілісності. Остання є продуктом цілеспрямованої діяльності, раціональної у своїй основі.

Поява будь-чого і поява ідеї Європи тут не виняток, не є якимось одноразовим актом. Воно наслідок довгого історичного процесу появи та становлення. Тож спробуємо і ми пошукати ці витoki та віднайти передумови появи тих понять та настанов, з яких і постане в певних обставинах ідея Європи.

Тобто, маючи на меті розглянути становлення ідеї Європи, постаємо перед необхідністю звернутись до її витоків, тобто до того проміжку історичного часу, коли самої ідеї ще не було, проте відбувався процес формування її передумов. У методологічному плані скористаємося способом генетичного обґрунтування. Суть його в тому, щоб відтворити увесь ланцюг трансформацій, які відбувалися з предметом нашого розгляду і які утворюють необхідне підґрунтя для його появи як певної завершеності. Тим самим здійснюватиметься аналітика переходу підґрунтя в існування.

Однак варто зауважити, що становлення передумов ідеї Європи, а отже в кінцевому підсумку і її як культурно-цивілізаційного феномена, відбувалося в епоху, так званого «осьового часу». Саме в цей період визріли передумови ідеї Європи. Ідея «осьового часу» К. Ясперса – це, з одного боку, теоретичний конструкт, а з іншого – конкретно означений мислителем відтинок світової історії між 800 та 200 рр. до н. е. Ті доленосні зміни, що відбулися в цей період, можна стисло означити такими тезами:

- людина усвідомлює буття в цілому, саму себе та свої межі;
- відбувається трансформування міфів, які ще зберігають значущість духовного фону та функціональну значущість в мисленні;
- людина (окремий індивід) наважується шукати опору в самій собі;
- відбулось відкриття розуму та важливості індивідуально-особистісного буття [7, с. 32–37].

Що з цього загального переліку соціокультурних трансформацій осьового часу склало попередні умови ідеї Європи, тобто, що з того, що стало ознакою осьового часу, виявилось необхідною умовою, без якої поява ідеї Європи була б неможливою?

Перш за все це усвідомлення самоцінності людської особистості та її причетності до трансцендентно-сакральної першооснови буття. Останнє стало можливим у наслідок відкриття розуму як чинника освоєння людиною світу. В спекулятивному мисленні людина отримала змогу підноситися до самого буття (ставати нарівні зі світом, ставати сумірною світу та покладати належні параметри світу). Вона наважилась шукати опору в самій собі, тобто здійснюватись індивідуально-особистісним буттям, протиставляючи себе навіть усьому світу.

Друге, це те, що в цей період формуються соціокультурні системи, які у своєму історичному поступі випродукували вищі форми релігійної свідомості (світові релігії).

І третє – з осьовим часом пов'язане виникнення надетнічних культурно-цивілізаційних структур. Поступово вони конституюються як імперії, а імперська структура стане впродовж значного історичного часу нормою стабільного життя.

У цей час, як вважає К. Ясперс, починається становлення історії як світової історії, оскільки саме в цей історичний період починаються формуватися стійкі взаємодії народів та їх культур.

У цей період Європи як ідеї, не говорячи вже про її предметності в сутнісній визначеності, ще не існує. Проте поступово формується те, що можна назвати матеріалом, передумовами, на основі яких вона поступово постане. У безпосередності своїх виявів він ще значною мірою поставав в оболонці міфу. Як зазначає Жак Ле Гофф: «І назва, і сама ідея Європи, – пише він, – виникли в найдавнішому з культурних шарів, що існували на території, яка згодом стане європейською, – в давньогрецькій міфології». [3, с. 21]. У цей період відбувається формування настанов на визначеність майбутньої Європи як у просторовому аспекті, так і в плані сутнісних характеристик. Уже у Гіппократа чітко фіксуються відмінності Еллади (еллінів) та Азії (арійців), протиставляючи безтурботності останніх гнучкість розуму та вольовий характер. Протиставлення Європи і Азії – це те, що притаманне багатьом античним авторам (Гіппократ, Аристотель, Платон, Геродот, Страбон). І як справедливо зазначає В. С. Горський, у цей час «стверджується й традиція смислового визначення Європи як Заходу, що протиставляється чужому її сутності, «іншому» Сходу» [1, с. 202]. В античні часи в цьому протиставленні було зафіксовано протиставлення осереддя культури і цивілізації – Захід і варварство, що уособлював Схід. Йдеться не про географічні визначеності, а смислові. Можна зазначити, що тут усе відбувається навпаки; смислові визначеності майбутньої Європи просторово локалізуються. При цьому визначальним тут постає вимір бажаного і належного, який просторово локалізувався спочатку в Стародавній Греції, а згодом у формах Римської держави.

Широко визнаною є точка зору, відповідно до якої витоків ідеї Європи починаються в середньовіччі, то якось забувається, що низка соціокультурних досягнень, які входять органічною складовою до самого змісту поняття Європи, а отже, й до її ідеї, були випродуковані в межах античного світу. При цьому, підкреслимо, що це не просто якийсь там собі спадок. У своїй дійсності це ті чинники, що, як писав П. Я. Чаадаєв, визначають «фізіологію (зрозуміло ж не в медичному значенні – М. З.) європейської людини». [6, с. 44-45]. Ось далеко не повний перелік (*лише перелік – без аналізу*) того соціокультурного спадку античного світу, без якого сучасна Європа була б далеко не тою, якою вона є: уява про світ як гармонічне ціле; основні форми та способи духовно практичного осягнення світу; основні форми державного устрою й показали можливу небезпеку, яку тягне за собою їх виродження в тиранію, олігархію та охлократію; римське право, яке не безпідставно вважають одним із наріжних каменів європейської цивілізації; основні види та жанри мистецтва тощо. Усе це є органічні складові ідеї Європи, яка у своїй практичній реалізації і породжує революціонізуючий дух світової історії, про який писав Альфред Вебер, молодший брат добре знаного Макса Вебера.

Звичайно, що елліністичний, елліністичний і навіть римський світи не кореспондуються з Європою. Європа значною мірою залишалась ще міфологічним (дочка царя Агенора, викрадена Зевсом), або географічним поняттям, хоч і окресленим у своїй визначеності більше смислово, аніж географічно. І все

ж саме у цей історичний час формувались наріжні камені Європи як культурно-цивілізаційного утворення. В античності ще немає поняття Європи в його сучасному розумінні, як немає ще й власне самої ідеї, проте там вже продукувався той матеріал і ті способи його обробки, на основі та з допомогою яких вони постануть. Отже, якщо говорити про передумови ідеї Європи, то мається на увазі не власне сама ідея, а ті обставини, які складають її основу і без яких її поява в майбутньому була б неможливою.

Перш за все, що привертає увагу, так це те, що у цей час смисложиттєво починає пульсувати питання єднання близьких за своєю історичною долею та культурними основами і перш за все ментальністю народів у цілісний соціокультурний організм. Початковим поштовхом таких єднань стала зовнішня загроза полісам Еллади з боку Персії, проте вони ще не були актом усвідомлення об'єктивних потреб історичного поступу. Не були вони такими і в добу Римської імперії, внутрішнє єднання якої зумовлювалось імперськими потребами зовнішньої експансії.

Важливість єднання усвідомлювалась тут безпосередньо практично – протистояти агресору поліси могли лише єднаючи сили, крім того, об'єднані в єдине ціле, хай і насильно, вони змогли завдати поразки могутньому східному сусіду. Проте спроба охопити єдністю Елладу і Персію успіху не мала. У соціокультурному плані це були різні світи. Як приклад, можна взяти імперію Олександра Македонського, яка розпалася, як кажуть в народі «ще не встигло охолонути тіло того, хто її створив». У ній не було єдиної соціокультурної основи. До того ж вона почала формуватися в еллінському світі, а своє просторове тіло вона формувала на східних теренах, культурна основа яких була іншою. З огляду на логіку його дій, він не збирався після завоювань вертатись до витоків, про що свідчить розбудова ним перлини його імперії – міста Олександрії.

У цей же час формується визначальна для Європи як соціокультурного феномена умова, а саме протиставлення просторових частин світу, взятих у соціокультурному вимірі. На це мало звертають увагу, проте, на нашу думку, цей чинник, набуваючи різних історичних форм, буде наскрізним для європейської історії. Мається на увазі визначальне в плані способу буття, тобто в культурному вимірі, просторове протиставлення двох суперрегіонів Європи і Азії (еллінів та персів).

Отже, у витоках (на етапі передумов) у зміст ідеї Європи увійшло усвідомлення важливості єдності і те, що дієвість цієї єдності може ґрунтуватися на основі спільності способу буття та дотичності історичної долі народів, які її формують. Що стосується рушійної сили цієї єдності, то нею на цьому етапі виступила воля окремої особистості, отого індивідуально-особистісного буття, важливість якого була усвідомлена в осьовий час. У цей же час закладається усвідомлення значущості ідей (ейдосів) у звершені практичних дій. Цьому Європа значною мірою завдячує філософії Платона. Проте тут ніяк не проглядається поширене тямлення європейської ідеї як спільності духовних та культурних цінностей європейської цивілізації. У наш час така настанова вважається чимось самодостатнім та безпосередньо зрозумілим. Та чи завжди було так? Позитивна відповідь породжує інше запитання: коли (хронологічно) виникли ці цінності? Які соціокультурні обставини зумовили їх виникнення?

Ще більше здивування (запитань) породжує інша поширена думка, що, мовляв, інтеграція Європи – це повернення до витоків. Що означає це повернення? У контексті з попередніми питаннями, – це означає до тої історичної межі, коли означена європейська єдність мала місце, а відтак, уже згадувані цінності були теж наявні. Проте такий інтелектуальний конструкт суперечить реаліям історії. Якщо про певні історичні форми європейської єдності ми ще можемо говорити, то про загальноєвропейські цінності у їх сучасному розумінні аж ніяк. Тобто постаємо перед питанням про природу європейських цінностей.

Чому так важливо акцентувати увагу на цьому питанні? Тому, що воно безпосередньо пов'язане з прийняттям для України доленосних рішень та їх практичною реалізацією. А саме входження в систему європейських соціокультурних структур. Скористаємося цим на перший погляд зрозумілим і водночас достатньо невизначеним терміном. Справа в тому, що на рівні буденної свідомості (свідомості пересічного громадянина) поняття Євросоюз та його структури зливаються в понятті Європа. Насправді ж, незважаючи на те, що усі вони ґрунтуються на поняттях «Європа» та «європейськість», кожна з цих структур є їх своєрідною експлікацією в правових, політичних, моральних, економічних тощо координатах. Відповідно відбувається і трансформація значущості цінностей.

Французький історик Жак Ле Гофф зазначає, що Стародавня Греція залишила Європі подвійний спадок: перше, протиставлення її Сходу, Азії, і друге, демократичну модель управління [3, с. 23]. Справді, як одне, так і друге продукт соціокультурного поступу Еллади, проте якщо перше (протиставлення Сходу) стане для Європи своєрідним архетипом та реальністю способу буття, а отже складовою того, що становить зміст поняття «Європа», то друге – залишиться історичним фактом далекого минулого, до якого вона повернеться більш ніж за два тисячоліття. До речі, сам Ле Гофф зазначає, що Середньовіччя не сприйняло демократичної моделі правління. При цьому він відстоює ту точку зору, що саме Середньовіччя стало тим соціокультурним середовищем, де визрівала ідея Європи та відбувалося її реальне становлення. То ж йтиметься про випродукування Європою спочатку ідеї, а згодом і практики демократичного правління. Що ж стосується феномена полісної демократії, то він від доби Ренесансу

він міг сприйматися як цікавий історичний факт і не більше. Увесь свій післяантичний поступ Європа була дуже далека від ідеалів демократії. До того ж останні, на нашу думку, та й реалії історії підтверджують це, не можуть бути запозичені, а лише випродуковано самотужки. Що стосується другого, то як зазначає сам історик «протиставлення Заходу Сходу в Середні віки, навпаки, посилюється; ...» [3, с. 23].

Отже, на етапі передумов сформувались такі чинники без яких сучасна Європа була б далеко не тою, якою вона є. Насамперед це основні форми та способи духовно практичного освоєння світу, як способи долання його «чужості»; основні принципи здійснення європейської людини буттям: покладання визначеного нею порядку світу, раціоналізм, як засіб обґрунтування цього порядку та діяльність (бротьбизм), як спосіб його практичної реалізації [4, с. 29–38]; основні форми державного устрою та наслідки їх виродження в тиранію, олігархію та охлократію; римське право, яке не безпідставно вважають одним з наріжних каменів європейської цивілізації; основні види та жанри мистецтва тощо. Відбулось усвідомлення важливості єдності і те, що дієвість цієї єдності може ґрунтуватись на основі спільності способу буття та дотичності історичної долі народів, які її формують. Було сформоване протиставлення Сходу, яке стане для Європи своєрідним архетипом та реальністю способу буття;

в) етап початкового виникнення ідеї Європи

Початкове виникнення ідеї Європи – історичний етап, коли вперше виникає власне ідея Європи як певної єдності та робляться спроби її практичної реалізації. Історично цей етап пов'язують з добою Середньовіччя. Саме в цей час розпочалося становлення відчуття єдності європейців. Важливу роль у цьому процесі відігравав зовнішній чинник (загроза: мусульманська; турецька). Це сприяло формуванню визначеності кордонів (зовнішніх просторових відносин). У будь-якому разі на півдні та на сході. Водночас відбувалось формування повноцінного внутрішнього простору Європи. Все чіткіше означувався його дискретно-континуальний характер. Дискретність європейського простору задавалась двома формами політичного буття: місто – одне поселення та його оточення, найпоширенішим цей феномен був в Італії, проте зустрічався він і на території Німеччини та королівства, явище раніше незнане в політичному житті Європи.

Більш-менш визначені межі королівств (незважаючи на їх мінливість) не лише задавали визначеності внутрішньому простору, наповнюючи його соціально-політичним змістом, але й компенсували зовнішню невизначеність кордонів Європи як цілого.

Що стосується формування відчуття єдності європейців, то воно звичайно не дане, а задане і виявляє свою дієвість залежно від епохи та загальноєвропейської, а у наш час, навіть загальносвітової, ситуації. Його формування відбувалось на тлі становлення фактичної Європи. Починаючи десь з рубежу першого-другого тисячоліть нашої ери, європейська єдність значною мірою визначалась християнством. Європа – це світ християнства, що протистоїть світу нехристиян, або «неправильних» християн та язичників. Влада короля чи імператора набувала сакральної легітимності лише в наслідок освячення її вищим церковним ієрархом Європи – папою.

Починаючи з XV ст. ситуація починає змінюватись. Легітимність світської влади поступово втрачає сакрально-церковний характер, натомість все більшого значення набувають світські чинники. Поступово Європа зі статусу «Християнського світу» трансформується в федерацію королівств. Щоправда на периферію цього процесу відійшли Німеччина та Італія. Причини цього: недорозвиненість королівств, зумовлена наявністю, хай і різною мірою, міст-держав та наявність владних чинників, що прагнули підвестись, якщо не реально, то за статусом, над множинністю королівств. В Італії це був Папа Римський, а в Німеччині Імператор Священної Римської імперії германської нації. Тому об'єднання цих територій та включення їх у загальноєвропейські процеси відбувалось уже не на основі королівств, а на основі національних чинників, і відбулось це в XIX столітті.

Привертає увагу і той факт, що середньовічна Європа як «християнський світ» являла собою простір інтенсивної взаємодії народів та їх культур. Як зазначав Дені де Ружмон «...за часів панування Карла Великого європейський півострів став місцем зустрічі семи-восьми різних традицій: східних і нордичних, континентальних і морських, індивідуалістичних і обцинних, раціоналістичних та ідеалістичних. І саме Церква спробує здійснити неймовірний синтез цих сил у прихованому конфлікті або відкритій війні».

Європа та її культура виникають із цього ніколи незавершеного нестійкого злиття, велика оригінальність якого, порівнюючи його із культурами Азії, якраз полягає в тому, що тут маємо динамічну суміш елементів різноманітного походження та суперечливих тенденцій» [2, с. 83–84]. Важко не погодитись з цими висновками знаного швейцарського культуролога, який чітко означив одну з найхарактерніших рис Європи як соціокультурного феномена. Однак деякі, на перший погляд незначні, нюанси привертають увагу та змушують не погодитись з ними. Абсолютно справедливо вказуючи на той факт, що Європа поставала та зберігала свою історичну тяглість на основі культурного різноманіття, він, як на нашу думку, не зовсім коректно характеризує спосіб, завдяки якому Європа впродовж віків існує

як певна єдність. Зазначені ним культурні традиції не зливаються і не являють динамічну суміш. Вони взаємодіють, у наслідок чого утворюється Європа як єдність різноманіття.

Отже, початкове виникнення ідеї Європи, це період, коли на основі християнства була зроблена спроба обґрунтувати ідею теократичної Європи. Ідейним натхненником цих спроб стала католицька церква, яка й намагалась реалізувати програму європейської єдності. У цей час Європа визначалась як християнський світ, що протистоїть світу ісламу. Дієвим чинником тут стало архетипове для Європи відношення Схід – Захід. Саме воно багато в чому визначило усвідомлення необхідності європейської єдності та становлення європейської ідентичності. Водночас це був період інтенсивних взаємодій народів та їх культур, що визначало європейську єдність як єдність різноманіття.

З огляду на зазначене вище, можемо підсумувати. Ідея Європи, це той регулятив, у горизонті якого відбувається формування європейського спільносвіту. У філософсько-культурологічному плані, це процесуальне осягнення потреби інтегративної єдності європейських народів та її практичного втілення.

Становлення ідеї Європи, у загальних рисах, пройшло такі етапи: **етап передумов**, коли Європи як ідеї в її сутнісній визначеності, ще не існує, але є те, що можна назвати матеріалом, з якого може вона постати; у своїй безпосередності цей етап явлений в оболонці та структурах міфу, етап **початкового виникнення ідеї Європи** та етап **формування власне ідеї Європи**.

Першим кроком до європейської єдності стала система античної культури (Еллада та Рим). Завдяки зусиллям останньої сформувався середземноморський геокультурний простір. У смислового полі цього простору визріли передумови європейської ідеї. Безпосередньо становлення передумов ідеї Європи відбувалося в епоху так званого «осьового часу». У цей період сформувалися чинники, що стануть визначальними для майбутньої Європи як у просторовому аспекті, так і в плані сутнісних характеристик. Одним із цих чинників було усвідомлення того факту, що формування цілісного соціокультурного організму історично успішним можливе на ґрунті єднання близьких за своєю історичною долею та культурними основами народів. Початковим поштовхом таких єднань стала зовнішня загроза полісам Еллади з боку Персії, проте вони ще не були актом усвідомлення об'єктивних потреб історичного поступу. Не були вони такими і в добу Римської імперії, внутрішнє єднання якої зумовлювалось імперськими потребами зовнішньої експансії.

У цей же час закладається усвідомлення значущості ідей (ейдосів) у звершенні практичних дій. Цьому Європа значною мірою завдячує філософії Платона. Проте тут ніяк не проглядається поширене розуміння європейської ідеї як спільності духовних та культурних цінностей європейської цивілізації. У наш час така настанова вважається чимось самодостатнім та безпосередньо зрозумілим. Та чи завжди було так? Позитивна відповідь породжує інше запитання: коли (хронологічно) виникли ці цінності? Які соціокультурні обставини зумовили їх виникнення?

Ще більше здивування (запитань) породжує інша поширена думка, що, мовляв, інтеграція Європи – це повернення до витоків. Що означає це повернення? У контексті з попередніми питаннями, – це означає до тої історичної межі, коли означена європейська єдність мала місце, а відтак уже згадувані цінності були теж наявні. Проте такий інтелектуальний конструкт суперечить реаліям історії. Якщо про певні історичні форми європейської єдності ми ще можемо говорити, то про загальноєвропейські цінності у їх сучасному розумінні аж ніяк.

Отже, на етапі передумов сформувались такі чинники, без яких сучасна Європа була б далеко не тою, якою вона є. Насамперед це основні форми та способи духовно практичного освоєння світу, як способи долання його «чужості»; основні принципи здійснення європейської людини буттям: покладання визначеного нею порядку світу, раціоналізм, як засіб обґрунтування цього порядку та діяльність (бrotьбизм), як спосіб його практичної реалізації; основні форми державного устрою та наслідки їх виродження в тиранію, олігархію та охлократію; римське право, яке не безпідставно вважають одним із наріжних каменів європейської цивілізації; основні види та жанри мистецтва тощо. Відбулось усвідомлення важливості єдності і того, що дієвість цієї єдності може ґрунтуватись на основі спільності способу буття та дотичності історичної долі народів, які її формують. Було сформоване протиставлення Сходу, яке стане для Європи своєрідним архетипом та реальністю способу буття.

Початкового виникнення ідеї Європи відбувалось на ґрунті ідей християнства, як наслідок, у своїй цілісності Європа мислилась як християнський світ, що протистоїть світу ісламу. Характерною ознакою цього світу стають європейські взаємодії, форми яких розгортаються від військово-політичних до культурно-релігійних. Завдяки цим взаємодіям відбуватиметься накопичення загальноєвропейських зразків соціокультурної поведінки.

Подальший розгляд ідеї Європи ставить нас перед необхідністю всебічного розгляду етапу формування власне ідеї Європи, а отже, й формування спільносвіту європейської людини. Водночас є необхідність аналітики останнього, як він постає для тих, хто де-юре є членом об'єднаної Європи, і для тих, хто лише прагне до такого членства. Проте розгляд цього питання виходить за межі цієї статі і потребує іншої системи дискурсу.

Література:

1. Горський В. С. Біля джерела: (Нариси з історії філос.. культури України) / В. С. Горський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2006. – 262 с.
2. Дені де Ружмон. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. Європа і європейці / Дені де Ружмон. – Центр гуманітарних досліджень Львівського держуніверситету ім. І. Франка. – Львів, 1998. – 280 с.
3. Жак Ле Гофф. Рождение Европы / Жак Ле Гофф. – Серия «Становление Европы». – СПб. : «Александрія», 2008. – 398 с.
4. Зайцев М. О. Особистісне буття в смисловому полі європейської культури / М. О. Зайцев. – Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 200 с.
5. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Том перший / К.Маркс, Ф. Енгельс // Твори ; переклад з другого рос. видання. – К. : Держполітвидав УРСР, 1963. – Т. 23. – 847 с.
6. Чаадаев П. Я. Статьи и письма / П. Я. Чаадаев. – М. : Современник, 1989. – 368 с.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с. нем. / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.